



## kerkgeschiedenis

**Zonder kansel kon hij niet leven. De weg van H. F. Kohlbrugge langs vele kansels in Nederland.**  
H. Boele;  
uitg. Den Hertog, Houten, 2014; ISBN 978 90 331 2614 7;  
390 blz.; € 39,90.



De Rouansekai in Middelburg. Het vijfde pand van rechts is het kerkgebouw waar Kohlbrugge in 1857 voorgeing.



Interieur van de Zuiderkerk te Amsterdam, waar Kohlbrugge voor de laatste keer in Nederland preekte, op 12 november 1871.



Gedeelte uit de dagboekantekeningen van Kohlbrugge uit 1863.

# Kohlbrugge toch welkom op Nederlandse kansels

tekst Klaas van der Zwaag  
beeld uit besproken boek

Dr. H. F. Kohlbrugge (1803-1875) was als ex-hersteld luthers predikant niet welkom in de Nederlandse Hervormde Kerk. Toch ging hij regelmatig voor op hervormde kansels. Op afgescheiden verzoeken ging hij niet in. Kerkhistorisch onderzoeker Hendries Boele inventariseerde de plaatsen waar Kohlbrugge preekte en schreef er een boeiend relaas over.

**H**et boek wordt vanavond in de hervormde gemeente van Vianen gepresenteerd. Geen toevallige keuze, want de predikant uit Elberfeld stond daar voor het eerst op een hervormde kansel, op zondagavond 29 juni 1856. Kohlbrugge ging in een periode

van vijftien jaar (1856-1871) 53 keer in Nederland voor. Een ander was vooral te danken aan de Nederlandse vrienden die hij in groten getale had. Toen eindelijk de kanseldeur in Vianen voor hem openging, volgden er meerdere verzoeken om in Nederland te komen preken. Onder meer vanuit Den Haag (Duitse gemeente), Scheveningen, Delft (Waalse gemeente), Dordrecht, Utrecht, Amsterdam, Maassluis, Delfshaven, Bleskensgraaf, Fijnaart, Raamsdonk, Hilversum, Nigtevecht en Loosdrecht.

Boele, in het dagelijks leven werkzaam in de medische sector en daarnaast onderzoeker van het werk van Kohlbrugge, maakte veelvuldig gebruik van dagboekantekeningen van de predikant. In deze aantekeningen hield Kohlbrugge bij waarover hij preekte en memoreerde hij gebeurtenissen als geboorten, sterfgevallen en huwelijken, de gasten die hem bezochten en reizen.

**Nederlandse gasten**  
Nadat Kohlbrugge zich in 1846 in het Duitse Elberfeld gevestigd had, bleef hij nauw contact hou-

den met zijn vrienden in Nederland. Regelmatig kwamen zij bij hem in de kerk en namen er deel aan het avondmaal. De kerkenraad van de Nederlândisch-reformierte Gemeinde, de gemeente van Kohlbrugge, beschouwde hen min of meer als 'gastleden'.

Vier keer per jaar werd in Elberfeld het heilig avondmaal gevierd: met Kerst, Pasen en Pinksteren en op een zondag in oktober. Bij iedere viering noteerde Kohlbrugge nauwkeurig het aantal tafels en soms ook het aantal avondmaalsgangers. Zo waren er op 11 mei 1856 14 tafels bezet en namen 400 leden deel aan de avondmaalsbediening, op 24 april 1859 ging het om 15 tafels en 446 personen. Op 21 april 1867, eerste paasdag, werden de zesde en de zevende tafel bezet door Hollanders en hield Kohlbrugge tot hen een toespraak in het Nederlands, zo melden zijn dagboekantekeningen.

Ook lieten Nederlandse vrienden hun kinderen door Kohlbrugge dopen. Daarnaast gaf hij catechisatie en legden Nederlanders bij hem geloofsbelijdenis af. Zelfs bruidsparen uit Nederland kwamen naar Elberfeld om hun huwelijk door

Kohlbrugge te laten inzegenen.

De Hollandse vrienden zorgden ervoor dat Kohlbrugge invloed kreeg in ons land. Een aantal van hen vertaalde zijn preken en liet deze drukken en verspreiden. In 1851 stuurde de Utrechtse vriendenkring een verzoekschrift aan de synode om Kohlbrugge te laten preken op de hervormde kansels. De synode gaf groen licht, nadat Kohlbrugge al was voorgegaan in Vianen. Het positieve oordeel was gebaseerd op het feit dat de plaatselijke kerkenraad toestemming verleend had voor deze beurt. Een wonderlijke gebeurtenis, omdat de Hervormde Kerk hem eerder het lidmaatschap belette. Op zondagavond 29 juni 1856 ging Kohlbrugge – hij was toen 52 jaar – voor het eerst voor in een Nederlandse hervormde gemeente. In 1857 verscheen de preek onder de titel "Leerrede over Genesis 3, gehouden in de hervormde kerk te Vianen, den 29sten juni 1856".

Daarop volgde de ene dienst na de andere. Op 23 juli in Den Haag. Kohlbrugge noteerde: "Verzoek om in Den Haag te preken voor de gereformeerde hoogduitsche gemeente." Hij schreef er later over:

"De indruk van de preek moet sterk geweest zijn. Vele boeren en boerinnen en anderen liepen op de preekstoel toe, drukten mij de hand, eenigen baadden in tranen."

Kohlbrugge kwam ook in gemeenten die zich formeel hadden onttrokken aan de Hervormde Kerk, zoals in Middelburg. Daar was een gemeente ontstaan op initiatief van de "vrienden der waarheid", een groep die de gereformeerde prediking was toegedaan. Later volgden "vrienden der waarheid" in andere plaatsen dit voorbeeld. Men scheidde zich volgens Boele niet af, maar kwam in eigen lokaltjes bijeen om de gereformeerde prediking te horen die men in de officiële kerkgebouwen niet vond. De desbetreffende gemeente van Middelburg bracht een beroep op Kohlbrugge uit, die bedankte omdat hij zijn gemeente te Elberfeld niet wilde verlaten.

Een paar weken later, op 23 juni 1858, richtten zeven Delftse vrienden een brief aan Kohlbrugge "uit naam der verstrooide Gereformeerde Gemeente in Nederland" met de vraag of hij eenmaal per maand wilde voorgaan om Woord en sacrament te bedienen. De ge-

meente in Delft had een speciale plaats in het leven van de Elberfeldse prediker. Diens aantekeningen laten zien dat hij hier met enige regelmaat is voorgegaan. Kohlbrugge bediende in Delft wel de doop, maar niet het heilig avondmaal. Dat laatste heeft hij overigens nooit in Nederland gedaan.

Toen Kohlbrugge op 7 juni 1868

## De rijkversierde kist van Kohlbrugge werd mede door Hollandse predikanten naar het graf gedragen

in Delft preekte, werd bij deze gelegenheid door hem het duizendste kind gedoopt. Hij reikte de ouders een gedenkpenning uit met daarin de naam en datum ter herinnering aan de doop.

In 1863 ging Kohlbrugge maar liefst zes keer voor in Nederland. Dat was onder meer in Utrecht, de plaats waar hij ooit promoveerde. Het ontging de plaatselijke pers

niet. Onder het kopje Stadnieuws uit Het Amsterdamsch handels- en effectenblad stond te lezen: "Utrecht, 12 dec. Op woensdag den 16den december a.s. zal alhier in de Domkerk, de predikdienst vervullen de heer H. F. Kohlbrugge, theol. doctor en predikant te Elberfeld." Kohlbrugges Utrechtse vrienden waren zo enthousiast dat zij het predikbeurtenbriefje op goudpapier lieten drukken. Kohlbrugge preekte over de gouden kandelaar uit Zacharia 4 en begon de preek met het devies van de Utrechtsche universiteit: "Sol iustitiae, illustra nos" (Zon der gerechtigheid, verlicht Gij ons). Na het uitspreken van deze woorden klonk er vanuit de studentenbanken "een luid en hartelijk applaus." Omdat Kohlbrugge op woensdag preekte, waren alle predikanten en hoogleraren in de theologie in de gelegenheid om deze dienst mee te maken: "Zij verschenen er allen, evenals de hoogleraren der theologische faculteit, behalve prof. dr. J. J. van Oosterzee." Deze was namelijk verkouden.

**Beroepen**  
Kohlbrugge kreeg ook een aantal beroepen uit Nederland. Naast het genoemde van Middelburg ontving hij in 1865 zelfs twee beroepen, één uit Zoutelande en één uit Arnhem, terwijl men in datzelfde jaar in Utrecht plannen maakte om hem op het drieluik te krijgen. Maar daarvoor kreeg hij te weinig stemmen. Hoewel hij iedere keer bedankte, was met name het beroep uit Zoutelande voor hem van grote betekenis. Hij zag dit als eersterst. Kohlbrugge wees erop dat het precies 33 jaar geleden was dat men hem de toegang tot de kansel van de Hervormde

Zijn laatste dienst in Elberfeld had plaats op 29 november 1874, met een preek over Psalm 28:6 en 7. Hierbij blikte de Elberfelder terug, maar ook vooruit: "Ik heb veel meegemaakt, maar ik moet voort, de eeuwigheid binnen. De ondervindingen die ik heb gehad, geven me op dit ogenblik geen grond. De beloften zijn uitgekomen, ze zijn vervuld, maar ze liggen achter mij, en ik moet voort, de eeuwigheid binnen. Dan weet mijn hart van niets anders meer dan van de God voor wiens aangezicht ik spoedig zal verschijnen – op Hem hoop ik!" Zijn schoonzoon Eduard Böhl beschreef later dat Kohlbrugge in de armen van zijn opvolger, de predikant J. Künzli, op "den 5de maart 1875 in de eerste morgenuren zacht en zonder pijn is overleden."

Een ooggetuige beschreef de begrafenis. "Toen de rijk met krans versierde kist in de deur zichtbaar werd, begon de daar verzamelde menigte den 116 ps. te zingen en onder dit gezang werd de kist door tien dominés, die uit Holland, Zwitserland en Duitsland gekomen waren en begeleid door den kerkeraad gedragen, terwijl de achtergeblevene familie en vrienden van dichtbij en verre volgden." Nederland was Kohlbrugge niet vergeten, ook bij zijn begrafenis bewees men hem de laatste eer.